

**«ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ТОЖУ КОЖУУННУН» МУНИЦИПАЛДЫГ РАЙОНУНУН
МУНИЦИПАЛДЫГ БЮДЖЕТТИГ ШКОЛА НАЗЫНЫ ЧЕТПЭЭН УРУГЛАР АЛБАН
ООРЕДИЛГЕ ЧЕРИ «ДИИНЧИГЕШ» УРУГЛАР САДЫ**

«БАДЫЛААН»
БАШКЫЛАР ЧОВУЛЕЛИ № 1
БУРУТКЕЛ «31.08.2020» г.

«БАДЫЛАДЫМ»
«Диинчигеш» уруглар садынын
эргелекчизи
«31» августун хүнү 2021 ч.
Кара-Сал Кара-Сал Я.С.

«Торээн Тывам»

**школа назыны четпээн уруглар ооредир албан чери
«Диинчигеш» уруглар садынын торээн (тыва) чугаа
сайзырадылгазынын немелде ооредир программазы**

Тоора-Хем – 2020 чыл

Допчузу:

I. Программанын сорулгалыг кезээ

- 1.1. Тайылбыр бижик.....
- 1.2 Программанын сорулгазы болгаш ону боттандыларынын ажылдары.....
- 1.3 Школа назыны четпээн уругларнын назы-хар аайы-биле бот-тускайлан сайзыралынын шингээдеп алыр ужурлуг туннелдери.....

II. Программанын ужур-уткалыг кезээ

- 2.1 Школа назыны четпээн уругларнын чугаа сайзырадылгазы.....
- 2.2 Программада уруглар ооредилгезинин адырлары болгаш тыва чугаа сайзырадыр угланыышкыннар.....
- 2.3 Чижек тематиктиг планнаашкын.....
- 2.4 ШНЧУОАЧ болгаш ог-буле.....

III. Программанын организастьг кезээ

- 3.1 Программанын кууселдезин чорударынга сумелеп турар ооредилге-методиктиг хандырылга.....
- 3.2 Программанын кууседиринге эргежок чугула материал-техниктиг хандырылга.....
- Ажыглаан литература.....

I. Программанын сорулгалыг кезээ

1.1. Тайылбыр бижик

ШНЧУОАЧ – де уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ооредилге программазы ада – иенин чагыын, негелделерин хандырап сорулгалыг болгаш дараазында ой – чижек, доктаал – саавырларга дууштур тургустунар:

1. Конвенция о правах ребенка (от 20.11.1989).
2. Конституция Российской Федерации ст. 43, 72
3. Закон об Образовании
4. Закон Российской Федерации «О языках народов Российской Федерации» от 29.12.2012 г., № 273-ФЗ.
4. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования. ФГОС ДО. Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 октября 2013 г. N 1155 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования».
5. Указ Президента РФ от 1 июня 2012 г. № 761 «О Национальной стратегии действий в интересах детей на 2012 – 2017 годы».
6. Закон Российской Федерации «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального Закона «Об образовании в Российской Федерации», от 03.2018 г, № 317 – ФЗ.
7. Примерная основная образовательная программа дошкольного образования. Одобрено решением Федерального учебно – методического объединения по общему образованию (протокол от 20 мая 2015 г. №2/15).
8. ОТ РОЖДЕНИЯ ДО ШКОЛЫ: Примерная общеобразовательная программа дошкольного образования / Под ред. Н.Е. Вераксы, Т.С. Комаровой, М.А. Васильевой. 3-е изд., испр. и доп. – М.: МОЗАИКА – СИНТЕЗ, 2014. -368 с.

Программанын ужур – уткалыг кезээ Тыва Республиканын девискээринге ШНЧУЩАЧ – га уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ажыл – чорудулганы

тыва чоннун ундезин культуразынга, ажыл – амыдыралынын болгаш агаар – бойдузунун онзагай талаларын ооредилгенин беш ооредиглиг адырынын сорулгаларын тыва чугаа сайзырадыр угланыышкынныг боттадырарынче кичээнгейни углаан.

1.2 Программанын сорулгазы болгаш ону боттандыраарынын ажилдары

Школа назыны четпээн уруглар ооредир албан черлеринге бичии чаштарнын торээн (тыва) дылын сайзырадыр, аас чугаазынын сос курлавырын байыдар сорулгалыг «Торээн Тывам» деп чижек программа школа назыны четпээн уруглар ооредир албан черлеринге (дааразында – ШНЧУОАЧ) хамаарышкан ооредилгенин федералдыг куруне стандартынга (дараазында - ОФКС) даянып кылдырган.

Программанын ужур – уткалыг ундезини кылдыр Тыва Республиканын чонунун культуразын, ажыл – амыдыралын, бойдус чурумалын, хурээлелин чугула алган. Школа назыны четпээн уругларга торээн (тыва) дылынга чажындан эгелеп шын чугаалап ооредири, харылзаалыг чугаазын сайзырадыры база торээн дылынга хумагалыг чорукту кижизидери адаиенин-даа, кижизидикчи башкыларнын-даа мурнунда эргежок херек айтырыг бооп турар.

Бичии чаштарнын торээн (тыва) чугаазын сайзырадыр ажилчорудулганы боттандыраарынга ШНУОАЧ-нын ОФКС-че кирип турар угланыышкыннарынга болгаш онзагайларынга дууштур ажилчын программа тургузарын авторлар оралдашканнар.

Программанын *кол сорулгазы*: тыва чоннун уруглар кижизидилгезинин дуржулгазынга даянып, школа назыны четпээн уругларнын назы-харынга дууштур торээн (тыва) чугаазын сайзырадыр ажил-чорудулганы школа назыны четпээн уруглар ооредир албан черлеринге боттандыраарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары.

Сорулганы боттандыарынын ажыл-чорудулгазы:

- ШНЧУОАЧ-га уругларнын торээн дылын оорениринге сонuurгалын оттурар байдалдарны бугу талалыг ооренип коору;
- уругларнын тыва чугаазын сайзырадырынга ооредилгелиг, кижизидилгелиг ажыл-чорудулганы таарымчалыг эрттиреринге чугула ооредилге-методиктиг медээлерни чыып ажылдаары;
- тыва чоннун бичии уруглар кижизидер арга-дуржулгазын ундезинге ап, угаан-медерел, куш-ажыл, мага-бот, сагыш-сеткил талазы-биле сайзырангай болурунга, чараш аажы-чанга, шынчы чорукка уругларны кижизитпишаан, торээн черинин бойдус чурумалын, туружунун онзагайын аас чогаалынын хевирлеринге база чаштарга бижиттинген номнарга даянып, назы-хар барымдаалап таныштырар, шингээттирер арга-методтарны тыва чугаа сайзырадыр ажыл-чорудулгага киириштирери;
- уругларнын угаан-медерели сайзырангай, тыва сос курлавыры байлак, аас чугаазы чедингир болурунче угланган ажыл-чорудулгага таарымчалыг ооредилге-методиктиг комплектини ажылдап кылыры;
- торээн (тыва) дылынга ынак, анаа хумагалыг, сонuurгак кижини хевирлээринин талазы-биле ажыл-чорудулганын туннелдерин илередиринин аргаларын ажылдап кылыры.

Уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр ажыл-чорудулгадан ангыда, чижек программанын кичээнгейинге чаштарнын кадыын быжыктырар, торээн черинин бойдус курлавырын, чоннун ажыл-агыйын сонuurгадып ооренир, хамааты туружу бедик кижини чажындан хевирлээр, амдыралчы дуржулганы оюннар дузазы-биле сайзырадыр, долгандыр турар хурээлелге бодун алдынып билиринче угланган ажылдарны чугулалап турар. Ук кичээнгей школа назыны четпээн албан черлеринге уругларнын ниити сайзыралын деткип, ооредир беш адырларнын (ниитилелге харылзажырын, билигни шингээдирин, чугаа сайзырыдылгазы, уран чуул, эстетиктиг сайзырал, куш-дамыр сайзыралы)

утказынче тыва чоннун культуразында унелиг билиглерже угландыраарын авторлар оралдашкан.

Чижек программанын сорулгазынын кууселдезин чедип алырынга чазык, чугаакыр, сонуургак, идепкейжи, сагынгыр-тывынгыр уругларны хевирлээрйге таарымчалыг байдалдарны ог-буленин болгаш кижизидикчи башкыларнын сырый кады ажылдажылгазындан эге школаже белеткел ажылынга идиг бооп турар. Чугулага алгы дег улуг хамааржыр чуул – бичии кижилер-биле ажыл кандыг-даа байдалда албадал тооннуг болбас ужурлуг.

Сорулга болгаш ону боттандыраарынын белеткел ажылдары системалыг болгаш назы-хар-даа, кижизидилге-даа талазы-биле дес-дараалашкак принципке даянган.

1.3 Школа назыны четпээн уругларнын назы-хар аайы-биле боттускайлан сайзыралынын шингээдеп алыр ужурлуг туннелдери

5 харлыгларнын билип алыр ужурлуг чуулдери:

- тыва дылдын уннерин тода адап, уннерни ылгап, состун эге унун тодарадып билир;
- дыл-домаанга ажыглап турар состернин утказын билир;
- чугаанын байдалынга таарыштыр состерни шын, чоптуг ажыглап, янзыбуру чуулдерни деннеп билир;
- удурланышкак уткалыг состерни ангылап билир;
- артында, ортузунда, чоогунда, он, солагай талазында дээн чижектиг чувелернин туружун илередип турар состерни билир;
- чувелернин шынарын, кылдыныын илереткен состерни чугаазынга чоптуг ажыглап билир;
- дыннаан, корген, билген чуулдеринге хамаарыштыр кыска харылзаалыг чугаа тургузуп билген турар;

- улустун аас чогаалындан кыска хемчээлдиг тоолдар болгаш чечен чогаал созуглелдеринин кол утказын дамчыдып билир ужурлуг;
- чурттап турар черинге хамаарышкан состерни билири;
- улуг кижилерден, кижизидикчи башкылардан дыннааны торээн чер, бойдус дугайында медээни билири;
- эш-оорунге, чооку кижилеринге сеткил-сагыжын илередип, найыралдыг болурунун, хундулээринин негелделерин сагып билири;
- «аал», «ог», «суур», «хоорай» чергелиг состернин утказын билир, сюжеттиг чуруктарга хамаарыштыр 4-5, 6-7 домактардан тургустунган харылзаалыг чугааны тургузуп шыдаары;
- тыва дылда ажык болгаш ажык эвес уннерни шын адаарынга чанчыгары; - сюжеттиг оюннар болгаш аас чугаа сайзырадырынын оске-даа кичээлдер уезинде, тыва чугаанын аянынга дууштур состерни утказынга таарыштыр ажыглап билири;
- чувелернин ылгавыр демдээ, болуушкуннарнын кылдыныгларын дээш оондаа оске чуулдерни денней чугаалап билири;
- ог иштинин эт-херекселдеринин аттарын, ужур-утказын билири;
- тоолдарга, йорээлдерге, ёзу-чанчылдарга дууштур сценажыткан оюн коргузуглерге киржип, анаа чугаазынга тыва состерни чоптуг ажыглап турары;
- дыннаан тоолунун, корген шиизинин кыска утказын тыва дылга чугаалап билири;
- чурттап турар черинин бойдузунун онзагайын аас чугаага, уран чурулгага илередип билири;
- торээн черинин дириг амытаннарын чуруктардан тып билири; - тыва улустун тоолдарын, национал байырлалдарын, оюннарын билири.

5-6 харлыгларнын билип алыр ужурлуг чуулдери:

- дорт болгаш доора чугааны ажыглап билир;

- бодуун болгаш нарын домактарны чугаазынга ажыглап билир;
- эш-оору, улуг улус-биле хостуг чугаалажып билир;
- чурукта чураан чуул дугайында биче хемчээлдиг харылзаалыг чугааны тургузуп билир;
- ун, сос, сос каттыжышкынны, домак деп терминнерни шын адап, чугаазынга ажыглап билир ужурлуг.

6-7 харлыгларнын билип алыр ужурлуг чуулдери:

- дылдын уннерин шын болгаш тода адап, уннерни ылгап билир ужурлуг;
- чоок болгаш удурланышкак уткалыг состерни ылгап, оларны чугаазынга ажыглап билир ужурлуг;
- чурукту ажыглап тургаш, улуг эвес хемчээлдиг харылзаалыг чугааны чогаадып билир ужурлуг;
- чувелернин туружун, уезин илередип турар состерни чугаазынга шын ажыглап билир ужурлуг;
- амыдыралчы дуржулгазынга даянып, дыннаан, корген, билген чуулдеринге хамаарыштыр кыска чугаа тургузуп билир ужурлуг;
- ангы-ангы оюн байдалынга дууштур чугаага киржип билир болгаш оюннарнын адын шын адап, ону шын шилип, канчаар ойнаарын тайылбырлап билир ужурлуг;
- сонуургак, улуг улуска болгаш эштеринге айтырыгларны салып билир; - болуушкуннарнын чылдагааннарын болгаш оларнын уржуктарын дилеп тыварынын аргаларын сонуургап турар;
- бойдустун болуушкуннарынга болгаш кижилернин ажил-ижинге хамаарыштыр бодунун бодалын илередип билир;
- хайгаарал база шенелде чорударынга туралыг;
- оскелернин чедиишкиннерин болгаш айтырышкыннарын денге улежип, сагыш човап билир;

- бодунун сагыш-сеткилин шын илередип, коргузуп билир, бодунга бузурелдиг;
- аас-чугаазы сайзырангай, чугаанын байдалынга дууштур бодунун бодалын, кузелдерин шын илередиринин аргаларын ажыглап билир;
- состерде уннерни ылгап шыдаар. Чугаанын нормаларын сагыырынга хамаарыштыр уругда эге билиг бар;
- улуг улус болгаш эштери-биле харылзаа бар;
- хой ниити черинге болгаш негелделеринге чагыртып билир;
- уруглар чогаалдары-биле таныжылга;
- янзы-буру оюннар ойнап тура, шынныг байдалды азы шынга дуушкек байдалдарны ылгап билир.

II. Программанын ужур-уткалыг кезээ

2.1 Школа назыны четпээн уругларнын чугаа сайзырадылгазы

Уругларнын чугаазын сайзырадырынын сорулгалары:

- уругларнын аас чугаазын сайзырадырын уламчылаары;
- уругларнын сос курлавырын байыдары, состерни утказынга дууштур шын ажыглаары болгаш дыл-домаанга ажыглалын идекпейжидери;
- чугаа уннерин шын, тода адаарын быжыглаар;
- чугаанын грамматиктиг тургузуунга хамаарышкан айтырыгларны ооредирин уламчылаары;
- улуг эвес хемчээлдиг харылзаалыг чугаа тургузарынга, салган айтырыгларга тода, ыыткыр харыылаарынга ооредири.

Сос курлавырын байыдары

Долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус-биле таныштырылга уезинде уругларнын сос курлавырын байыдары база идепкейжидери.

Чугаанын байдалынга таарыштыр состерни ажыглап, янзы-буру чуулдерни деннеп, ангылап ооредири. Удурланышкак уткалыг состерни ажыглап ооредири.

Ортумак болуктун уругларынын чугаазынга чуве аттарын (кижилернин мергежилин адаан состер), демдек аттарын (хевири, хемчээлин, кылган, буткен материалын илередир состер), ат оруннарын (арыннын, айтылганын, тодаргай, тодаргай эвес д.о.о), наречиелерни (уенин, кылдыныг аргазынын), кылыг состерин (куш-ажылга хамаарышкан состер, шимчээшкин илередир состер) ажыглаарын идепкейжидери.

Чувелернин туружун (артында, ортузунда, чоогунда, он, солагай талазында) тодарадып билиринге ооредири.

Ун культуразынга кижизидери

Тыва дылдын уннерин шын, тода адап ооредирин уламчылаар. Уругларны кичээнгейлиг дыннаарынга, чугаа уезинде шын тынарынга ооредир.

Адалгазы берге сыылааш, шыылааш, сонорлуг уннерни шын, тода адаарын быжыглаары. Уругларнын дикциязы-биле ажылдаары, тода, ыткыр харыыладып ооредири, литературлуг адалганын нормалары-биле таныштырары, тодаргай унден эгелээн состерни ададыры. Сыылааш, шыылааш, сонорлуг уннер кирген слогтарны, состерни, домактарны шын чугаалап ооредири.

Чугаанын грамматиктиг тургузуун ооредири

Уругларнын чугаазында грамматиктиг частырыгларны эдери. Ангыангы байдалдарга дууштур диалог чугааны ажыглаарын сайзырадыры. Уругларны хостуг беседа болгаш чугаа чорударынга (культурлуг чугаага) ооредири. Монолог чугаага ооредири. Дыннаан, корген, билген чуулдеринге хамаарыштыр харылзаалыг чугаа тургузуп ооредири. Уругларны ойнаарактарынын дугайында чугаалаттырып, чувелернин даштыкы хевири, ниити байдалын сайгарарынга ооредири.

Тыва улустун аас чогаалы база чечен чогаал-биле таныжылга

Чогаалга уругларнын сонуургалын хайныктырары болгаш номга ынак болурун деткири. Чогаалдын утказынга хамаарышкан бодуун айтырыгларга

харыыладып ооредири. Чогаалдын маадырларынга уругларнын боттарынын хамаарылгазын илередип, оларнын мозу-шынарынга хамаарышкан бодуун сайгарылгаларны кылырынга ооредир.

Шулуктернин утказынга дууштур харылылзаалыг чугааны чорудары. Уругларнын чогаадыкчы чоруун сайзырадып, сюжеттиг чуруктарга харылзаалыг чугаа тургузуп ооредири. Кыска хемчээлдиг тоол болгаш чогаал созуглелдеринин кол утказын чугаалаттырып ооредир.

Улуг болук (5-6 харлыг уруглар) Сос курлавырын байыдары

Уругларнын сос курлавырын байыдарда, аттыг болгаш сюжеттиг чуруктарны, дидактиктиг оюннарны, хайгааралдарны, экскурсияларны чергелештир ажыглаары кордунуп турар. Уругларнын угаан-медерелин, логиктиг боданыышкынын сайзырадырын уламчылаар. Кичээнгейлиг, тывынгыр болгаш ур уеде сактып аар чоруун кижизидер.

Долгандыр турар чуулдерге хамааарыштыр уругларнын сонuurгалын бедидери болгаш оларнын дугайында чугаалаар кузелин оттурары.

Тыванын болгаш оске-даа чурттарнын черлик база азырал дириг амытаннарынын, оларнын толунун аттарын, чер кырынга, чер адаанга, сугта, дээрге чоруур холге аймаанын; кат-чимис, унуштернин аттары-биле

таныштыраарын уламчылаары, база ол ышкаш эштеринин

салган айтырыгларынга харыылаарын кичээнгейлиг дыннаары; оскелерге билдингир кылдыр оорунчуг медээ чугааладып, байыр чедирип, буруузун миннип, ангыангы байдалдарга дууштур чугаа тургузуп

ооредири, оларнын чугаалажыксаар чоруун деткиири дээн чижектиг ажылды организаастаары. *Чугаанын ун культуразынга кижизидери*

Уругларнын ун адалгазында четпестерни, оларнын чылдагааннарын тодарадып, уруг бурузу-биле бот-тускайлан ажылдаары.

Ун адаарында четпестерни эдер ажылдын чадалары. Тодаргай унну оске уннерден ылгап дыннаарынга мергежилдерни ажыглаары.

Торээн дылынын уннерин шын адаарынга, чугаанын ун культуразын сайзырадырынга дидактиктиг материалдарны (дидактиктиг оюннар, дургенчугаа, улегер домактар, тывывзыктар, шулуктерни) ажыглаары.

Сыылааш (с, з, ц), шылааш (ш, ж, ч), аяар (л, р, н, г) уннерни шын, тода адаарынга тускай мергежилгелерни чорудары.

Харылзаалыг чугаа

Харылзыжырынын езу-чурумунга, культуразынга ооредири.

Чугаанын киржикчилерин барымдаалап, монолог болгаш диалог чугаага ооредири. Оюн элементилерин кириштирип, амыдырал-биле холбап, янзыбуру чугаа байдалдарын тургузары (башкы биле оореникчи, садыгжы биле садып алыкчынын, эмчи биле аарыг кижинин аразында).

Чогаалдын утказын башкынын соондан эдerti чугааладып ооредири.

Уругларнын боттарынын ойнаарактарынын дугайында база сюжеттиг чуруктарга болгаш оларга чуулдеш дыннаан чогаалдарынга хамаарыштыр улуг эвес чугаа тургузуп ооредири.

Улуг эвес хемчээлдиг чогаалдарнын утказын эдerti чугаалап ооредири.

Эгелеп каан чечен чугааны, тоолду улаштыр чугаалап ооредири.

Чечен чогаал-биле таныжылга

Уруглар садтарынга таныштырар чогаалдарнын шилилгези (назы-харын барымдаалаары, психологтуг сайзыралын ооренип коору), чогаал согулгелдери-биле ажылдаары.

Чогаалдарны уругларнын назы-харынга таарыштыр шилиири, номчууру, оларнын утказын чугаалап ооредири. Уругларны чогаал созуглелдерин шингээдип алырынга белеткээри. Ном булунун организаастаары.

Шулук, чечен чугаа созуглели-биле ажыл. Улустун аас чогаалынын жанрлары: тоолдар, улегер домактар, тывызыктар-биле таныштырылга.

Чугаанын грамматиктиг тургузуу

Уругларны чувe аттарын хойнун болгаш чангыстын санынга шын адап, ажыглап билирин уламчылаар болгаш бодуун база нарын домактарны тургузуп билиринге ооредири.

Чангыс дазылдыг торел состерни тургузуп, ангы-ангы аргаларны ажыглаары-биле таныштырары (садыг-садыгжы, мал-малчын, эм-эмчи, эмне, эмнелге).

Чечен чугааны, тоолдарны шиидип ойнап билирин уламчыларр болгаш дорт, доора чугааны ажыглаарынга чанчыктырар.

Уругларнын чугаазынга частырыглар-биле ажылды уругулчу чорудары.

Школа назыны четпээн уругларнын чугаа сайзырадылгазы -белеткел болуунун уругларын ужук-бижикке ооредири-биле белеткел ажылын чорудары;

- уннерни шын, тода адап, уннун туружун тодарадып ооредир; слог, ун, ужук деп терминнер-биле таныштырар;
- уругларнын сос курлавырын байыдып, идепкейжидерин уламчылаар: чугаазынга чоок уткалыг болгаш удурланышкак уткалыг состерни ажыгладып ооредир (омак-сергек, хоглуг-оорушкулуг; оожум-дурген; экибагай;);
- чугаанын грамматиктиг тургузуун ооредирин уламчылап, уннерни болгаш ужукту ылгап билиринге база слогтарны шын адаарын быжыглаар. Харылзаалыг созуглелдерни тургузуп, оон утказын чуруктун дузазы-биле азы бодунун шингээдип алган чуулун тода чугаалап билиринге ооредирин уламчылаар болгаш харылзажырынын культуразынга ооредип чанчыктырар.

Сос курлавырын байыдары

Уругларны долгандыр турар бойдус база амыдырал-биле таныштырып тура, ол ышкаш куш-ажыл, оюн уезинде оларнын сос курлавырын байыдып, идепкейжидер, кичээнгейлиг, тывынгыр, билип алган чуулун ур уеде сактып алыр чоруун кижизидер.

Долгандыр турар чуулдерге хамаарыштыр уругларнын сонuurгалын, оларнын дугайында чугаалаар кузелин оттуруп быжыглаар.

Чуве аттарын, кылыг состерин, оларнын демдектерин, хемчээлин илереткен состерни чугаанын байдалынга дууштур быжыглаар ажылды уламчылаар. Удурланышкак болгаш чоок уткалыг состерни шын ажыглап, янзы буру чуулдерни деннеп, ангылап, удурланыштырып, домейлеп билир кылдыр ооредир.

Чугаанын ун культуразынга кижизидери

Белеткел болуунун уругларын торээн дылынын уннерин шын, тода, ыыткыр адап ооретпишаан, чугаанын ун культуразын сайзырадыры-биле дидактиктиг материалдарны, оюннарны, дурген чугааларны, шулуктерни, тывызыктарны ажыглаар.

Адаары берге сыылааш «с, з, ц», шыылааш «ш, ж, ч, щ» база аяар «л, р» деп уннерни шын, тода адаарынга тускай мергежилгелерни ажыглап, ооренген унунун состеринге туружун тодарадып, ону слогтарга, состерге, домактарга шын адаарын быжыглаар.

Харылзаалыг чугаа

Уругларны харылзажырынын культуразынга ооредир. Чугаанын киржикчилерин барымдаалап, монолог болгаш диалог чугаага ооредир. Оюннарга киириштирип, янзы-буру чугаа байдалдарын тургузары. Чечен чогаалдын утказын башкынын дузазы-биле эдерти чугаалап ооредири. Улуг эвес хемчээлдиг чогаалдарнын утказын эдерти чугааладып ооредири. Сюжеттиг чуруктун дузазы-биле чугаа тургузары. Башкынын эгелеп каан чечен чугаазын, тоолун улаштыр чугаалап ооредири, ол ышкаш чугааны оон болуп турган черин (аалга, аргага, хоорайга, кудумчуга), уезин айтып тургаш (чайын, кузун, кыжын, чазын, эртен, дуьште, кежээ) тургузары.

Чугаанын грамматиктиг тургузуу

Уругларны бодалдарын шын илередип, домактарны шын тургузуп билир кылдыр ооредири болгаш состерни утказынга дууштур ажыглап, ангы-ангы домактар тургузарынга, тоожуушкун, чурумал база угаап боданыышкыннын элементилери кирген созуглелдер тургузарынга дидактиктиг оюннар болгаш коргузуг материалдарын ажыглаар.

Чечен чугааны, тоолдарны шиижидип ойнаарынга ооретпишаан, дорт, доора чугааны ажыглап билир кылдыр ооредир.

Чечен чогаал-биле таныжылга

Уругларга таныштырар чогаалдарнын шилилгезин кылып, чогаал созуглелдери-биле ажылдаар хевирлерин тодарадыры. Уругларны чогаалдын созуглелдерин шингээдип алырынга белеткээри. Ном булунун организаастаары. Улустун аас чогаалынын жанрлары: тывызыктар, тоолдар, улегер домактар, дурген чугаалар, оюн удээн чугаалар болгаш чечен чогаал созуглелдери: шулук, кыскажак чечен чугаалар-биле ажыл.

2.2 Програмада уруглар ооредилгезинин адырлары болгаш тыва чугаа сайзырадыр угланыышкыннар

Билигнин шингээдиринин сайзырадыры «Кузээнин чедер, сураанын тывар»

Сорулгазы: уругларнын ооренип турар темазынга дууштур ниити медээден херек чуулду тып, ылгап, шинчилеп тыварын сайзырадыр, чоннун аас чогаалынга, амыдыралынын дуржулгазынга даянып, тыва чугаага ооредир, чаа билигни дыннап, оттунуп, боданып шингээдиринин аргаларын таныштырып кижизидер.

Аажы-чан, мозу-будуш тодарадырынга, болуушкуннарнын болуп турар чылдагааннарын тыва чоннун дыл-домаа, тывызыктар кайгамчык улуг салдарлыг. Угаан-медерел сайзырадырынга, чувени сактып алырынга, санны санап оорениринге тыва оюннар кончуг дээштиг. («Бир деп чул?», «Чадыр ог»)

Тыва тоолдарны дыннап тура, уруглар чернин кыры, октаргай делгеми, оран-чурт, оларнын девискээри, тургузуу дугайында билиглерни ап, сактып алыр.

Кадыкка, амы-тынга онза айыылдыг чувелерни ылгап билиринге ооренип турар. Оюн «Артык херекселдер» (уруглар ниити чувелерден айыылдыг этхерекселдерни ылгаар).

Ортумак болук (5 харлыг уруглар) «Мээн чурттап турар черим»

Чуруктарны коруп ора, бодунун чурттап турар чери-биле деннээри. Домей болган чуулдерин тыва дылга тодарадып айтыры, таныштырып чугаалаары.

Бодунун болгаш оске торелдеринин фамилиязын, адын тодарадыры.

Оларнын чурттап турар черин адаары.

Сюжет-рольдуг оюннар «Сайзанак».

Чурттап турар черинин дугайында сос каттыжыышкыннарын тургузары.

«Чайлаг», «Кузег», «Кыштаг», «Чазаг» деп билиглерни сюжеттиг чуруктар дузазы-биле тодарадыры.

Тыва чогаалчыларнын чогаалдарын дыннап, оон иштинден дааш, шимээн илереткен состерни тывары. Дыннаан тоолундан эки маадырларны илередип тыва, маадырнын аажы- чанынын эки талаларын тайылбырлаары.

Улуг болук (5-6 харлыглар) Торээн Тывам-байлак чуртум

«Тыванын тову-Кызыл» деп темага чурук чуруур. Кызыл хоорайда онзагай черлер барын чуруктарга даянып чугаалаар.

Дыннаан тоолундан, чечен чогаалдан тыва улустун ажил-ижинге хамааржыр узундулер барын тодарадыр.

Тыванын картазындан чурттап турар черин (хоорайы, суурун) айтыр. Кызыл хоорайда тураскаалдар-биле таныжар, таныыр, тайылбырлап шыдаар. Каа-Хем, Бии-Хем каттышкаш, Енисей болган деп билир. Каа-Хемнин, БииХемнин унген баштарында чуу деп суурлар барын ооренир.

Чурттап турар черинде, кырган ада-иезинин, торелдеринин чурттап турар черин айтыр. Ында кандыг хемнер, даглар барын тывар. Улуг улустан айтырып алгаш, эштеринге чугаалап бээр.

Кажыктар-биле оюннар ойнаары. Аът чарыжынга хамаарышкан состерни сактып алыры.

Дыннаан тыва аас чогаалынын хевирлеринден, чогаалдар торээн черинин дугайында чечен чугааларны, шулуктерни улуг улустун дузазы-биле тывар, башкызынга, эш-оорунге таныштырып чугаалап бээр.

Ада-иезинден, улуг кижилерден айтырып тургаш, Тывада ховар улуг анмен, унуштер дугайында чуруур, оон дугайында эштеринге чугаалап бээр. Тыва чоннун чурттаар оран –савазынын дугайында, оларнын онзагайын чугаалаар.

Школага белеткел болуу (6-7 харлыглар)

«Торээн черим делгемнери»

Чурттап турар черинин аайы-биле аржааннарны, холдерни, улуг хемнерни, дагларны адаар, эш-оорунге чугаалап бээр.

Тыванын тову Кызылда культура болгаш спорт адырынга хамаарышкан черлерни ада-иезинин, башкызынын, чуруктарнын дузазы-биле тывары, огбулезинге, эштеринге таныштырары.

Тыванын сулде демдээнде чуну кииргенин, ыдык тугунун он-чузунун тодарадыр, оларнын дугайында эштери, башкызы-биле чугаа кылыр.

Тыванын ыдык ырын дыннаар, шээжилеп алыр.

Тываннын кожууннарынын аттарын ооренип алыр.

Тыва Республиканын Чазаанын даргазы кым дээрзин ада-иезинин, башкызынын дузазы-биле сактып алыр.

Тыванын Россияда билдингир кижилеринин дугайында ада-иезинин, башкызынын дузазы-биле сактып алыр.

Тыва, орус болгаш оске-даа чоннарнын байырлалдарын, оларнын онзагайларын чугаалап билир.

Агаар-бойдустун болуушкуннарынын, мал, ан-мен куштарнын онзагайларын ада-иезинин, башкызынын дузазы-биле сактып алыр, эштеринге чугаалап бээр.

Россияда чурттап чоруур чоннарнын тоолдарын, чогаалдарын башкызыбиле ооренир.

2.3 Чижек тематиктиг планнаашкын

Ортумак болук (5 харлыглар)

Тема: «Мээн чурттап турар черим» **Сорулгазы:** Уругнун бодунун чурттап турар черинин тус-тус онзагайы-биле таныжарынга, оларнын ужур утказын билип, тайылбырлап оорениринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. Бодунун ат-сывын, фамилиязын, адазынын адын долузуу-биле адап, бажынынын адрезин ыяк билир кылдыр ооредири. Тараа, кат-чимис болгаш оске-даа культураларнын ажык-дузазын билип алырын чугаалап бээр, ундезин оюннар, чуруктар болгаш оске-даа ажыл-чорудулга дузазы-биле билиндирери. Уругларны бичиизинден тура ажыл-ишчи, эрес-кежээ, куш-ажылды унелеп билиринге ооредир болгаш кижизидер.

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээл темалары	1.Кус. Экий эш-оор! <i>Кустун онза хевирлерин мнемотаблица дузазыбиле тодарадыр.</i> 2. Куску дужут <i>Чуруктар дугайында чугаалаары</i> 3. Ыяштар <i>Дидактиктиг оюн «Кайы ыяштын чимизи-дир тып»</i> 4. Тараа – буянныг чем <i>Тараанын тыптып келгенинин дугайында беседа</i>	1.Мээн ог-булем Л. <i>Чадамбанын «Авай, ачай» деп шулуун доктаадыр</i> 2. Уругларга«Дорт алышкы» деп тоолду чугаалап бээр 3. Мээн бажыным <i>Сюжет-рольдуг оюн «Бисте аалчы келген, ону шайладылынар» 4. Мергежилдер Чурукбиле ажыл</i>	1.Тыва дылым <i>Беседа</i> 2. Мээн хоорайым <i>Шулук доктаадыр Л. Чадамба «Кызылым»</i> 3. Хоорайым <i>кудумчулары Оюнаян-чорук</i> 4. Уругларга <i>Белек-кыс Монгуштун «Кежээ ыт» деп чечен чугаазын номчуп бээр</i>
	Декабрь	Январь	Февраль
	1.Кыш <i>Кыштын онза хевирлерин мнемотаблица дузазы-биле тодарадыр.</i> 2. Тыва – мээн чуртум <i>Чурук – биле ажыл</i> 3. Тыва чоннум <i>Беседа</i>	1.Когудуглер, Опей ырылар 2. Улегер домактар. Тывызыктар 3. Тоолдар Уругларга <i>«Хой биле койгун» деп</i>	1.Шагаа Ч. Кара-Кускенин <i>«Шагаа хуну» деп шулуун чугаалап бээр</i> 2. Тыва хеп <i>«Тыва хеп» деп темага кыска</i>
Кичээл темалары	4. Чаа – чыл байырлалы О. <i>Сувакпиттин «Соок-Ирей» деп шулуун номчуп бээр</i>	<i>тыва улустун тоолун номчуп бээр</i>	<i>харылзаалыг чугаа тургузар</i> 3. Тыва чем <i>«Шаажанда шай» деп чечен чугааны номчуп бээр</i> 4. Тыва оюннар <i>Оюннар</i>
	Март	Апрель	Май

Кичээл темалары	1.Час <i>Частын онза хевирлерин мнемотаблица дузазы-биле тодарадыр.</i> 2. Мээн авам А. <i>Даржайнын «Ава» деп чечен чугаазын чугаалап бээри</i> 3. Уругларга <i>башкынын шилип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр</i> 4. Эдерти <i>катаптап чугаалаар</i>	1. Азырал <i>амытаннар Сюжеттиг чурук-биле ажыл «Анайларлыг ошку»</i> 2. Черлик <i>амытаннар Эдерти катаптап чугаалаар</i> 3. Куштар <i>Уругларга башкынын шилип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр</i> 4. Саннар, оннер <i>Дидактиктиг оюннар</i>	1.Чай. <i>Чайнын онза хевирлерин мнемотаблица дузазыбиле тодарадыр</i> 2. Курт- <i>кымыскаяк. Уругларга башкынын шилип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр</i> 3. Эдерти <i>катаптап чугаалаар</i> 4. Мээн чурттап <i>турар черим Катаптаашкын Викторина</i>
----------------------------	---	---	--

Улуг болук (5-6 харлыглар)

Тема: «Торээн Тывам-байлак чуртум» **Сорулгазы:** Улуг болуктун уругларынга бодунун торээн (тыва) дылынга бодалдарны тода, чиге чедимчелиг илередип ооренир таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээри. Торээн чурт дээрге аалы, ог-булези, ада-иези, торгул- торели деп билиндирер. Торуттунген черинин тоогузун, ында чурттап чоруур билдингир кижилерин, бойдузунун онзагайын уругларга билиндиреринге тааржыр созуглелдерни, шулуктерин, кыска чечен чогаалдарны таныштырып, оларны эдerti чугааладып ооредири. Чурттап турар черинге хамаарышкан ыдыктарны (сулде –демдек, ыдык ыры) сактып ап, оларнын ужур -утказын медеpеп алырын кижизидер. Улустун аас чогаалындан, улуг кижилернин чугаазындан дыннап, аас чугаазын сайзырадыры.

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээлдин темалары	1.«Кус» «Экии, шупту!» Е. Танованын «Кус» деп шулуун доктаадыр. 2. «Куску дужут» Огордка ажылдаанывыс деп темага чечен чугаа чогаадыр. 3. «Кижинин тургузуу» Тывызыктар 4.Уругларнын амыдыралчы дуржулгазын даянып «Мээн ог-булем» деп темага кыска чогаадыг тургузар. Леонид Чадамбанын «Мээн ажылым» деп шулуун	1. Мергежилдер Экороол Кечил-оолдун «Бичии даараныкчы» деп шулуун номчуп бээр. 2. «Ог» (бажын) уругларга чечен-чугаа номчуп бээр. 3. «Эт сеп, аяк-сава» херекселерни (чувелерни) коор болгаш ол херекселдер дугайында чугаа тургузар. 4. «Саннар, оннер».	1.Тыва дыл хуну О, Н, У беседа. 2. Кызыл-ТР тову. Уругларнын хууда хайгааралынга даянып улуг эвес харысаалгалыг чугаа тургузар. 3. Кызыл хоорайнын билдингир черлери. Оюн аян-чорук. 4. Орук дурумнери. Уругларга чечен чугааны номчуур болгаш чурум сагылга дугайында

	номчуп бээр.		чугаа чорудар.
Ай	Декабрь	Январь	Февраль

Кичээлдин темалары	1. «Кыш» Э.Кечил-оолдун «Баштайгы хар» деп шулуун доктаадыр. 2. Тыва Республика (сулде демдээ) беседа. 3. Тыванын казымал байлаа. Дидактиктиг оюн. 4. Тоолдар оранынче аян-чорук. Уругларга «Койгун биле бору» деп тыва улустун тоолун номчуп бээр.	1. Тывызык, улегердомактар. 2. Узун-тыныш, дурген чугаа. 3. Опей ырылар, когудуглер.	1. Шагаа- тыва улустун байырлалы. Коллажтын дузазы-биле сюжеттиг чуруктардан «Шагаа байырлалы» деп темага харылзаалгалыг домактарны тургузарын быжыглаар. 2. Тыва чем Ч. Кара-Кускенин «Кырган-авамнын баскан быштаа» деп чечен чугааны уругларга чугаалап бээр. 3. Тыва хеп. «Мээн тыва хевим» деп темага кыска чечен чугаа. 4. Тыва оюннар. Оюн «Сайзанаа».
	Март	Апрель	Май
	1. Тыва чогаалчылар. 2. Тыва ыраажылар. Тыва ыры ооренир «Марттын 8-зи келди, авай». 3. Тыва спортсменнер Е.Танованын	1. Азырал амытаннар. «Мээн ынак азырал амытаным» деп темага чечен чугаа чогаадыр. 2. Дириг амытаннар. Уругларга тыва улустун тоолу	1. «Чай» Шулук токтаадыр. 2. Тыванын эм унуштери. Беседа. 3. Курт кымыскааяк. Уругларга «Кымыскааяк биле

	«Могелер» деп шулуун номчуп бээр. 4. Тыва чурукчулар. Чурук-биле ажыл.	«Дилгижек биле адыг» номчуп бээр. 3. Куштар «Ирей кадай болгаш Алдын кушкаш» деп тоолду шиижидип ойнаар. 4. Кызыл дептер. Беседа.	Узук-Ховаган» деп тыва улустун тоолун чугаалап бээр. 4. Торээн Тывам- байлак чурттум. Катаптаашкын викторина.
--	--	---	---

Школага белеткел болук (6-7 харлыглар).

Тема: «Торээн черим делгемнери»

Сорулгазы: школа белеткел болуктун уругларынын эрткен чылгы шингээткен билиглеринге даянып алгаш, бо чылын ооренир темаларны катаптавышаан, чааа билиглер-биле таныжар, сос курлавырын байыдары. Тыва О, У, Н деп уннернин база ок-биле адаар состернин шын адалгазын чедип алырынга таарымчалыг тайдалдарны тургузары. Улустун аасчогаалынын ангы-ангы хевирлерин ылгап, улустун тоолдарын болгаш авторлуг тоолдарны ылгап билиринге ооредири. Торээн чер-чурт дугайынлда айтырыгларга шын харыыны берип ооренириге чанчыктыары. (Аас чогаалынын биче хевирлерин башкы кичээл санында-ла эпиграф кылдыр ажыглаарын чоптуг деп саннап турар бис).

Ай	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь
Кичээл темалары	1.Кус. <i>«Билиглер хуну» деп сюжеттиг чуруктуг дузазы-биле кыска харылзаалыг чугаа тургузар. Тыва улустун тоолу «Уш чуул эртемниг тоол»</i> 2. Куску дужут. В.	1.Мергежилдер <i>Сюжет-рольдуг оюннар</i> 2.Ог (бажын) <i>Уругларнын хууда хайгааралынга даянып улуг эвес харылзаалгалыг чугаа тургузар</i>	1.Тыва дылым хуну. О, Н, У-биле <i>таныштырар</i> 2.Кызыл-ТР тову <i>шулук доктаадыр Л. Б. Чадамба «Кызылым»</i> 3. «Тыванын казымал байлаа» <i>Беседа</i> 4.Кожууннарже аян-

	<i>Сухомлинский «Мээн авам хлебсиг» деп чечен чугаазын уругларга чугаалап бээр.</i> 3. Кижинин тургузуу. <i>Беседа</i> 4. Мээн ог-булем <i>Уругларнын чураан чуруубиле ажыл</i>	3.Эт сеп, аяк-сава <i>Мнемодорожка дузазы-биле чечен чугаа тургузар</i> 4.А. Шоюннун <i>«Хоглуг уруг» деп шулуун уругларга номчуп бээр</i>	чорук. <i>Оюн аян-чорук</i>
	Декабрь	Январь	Февраль

Кичээл темалары	1.Кыш <i>«Кышкы оюннар» деп сюжеттиг чуруктун дузазы-биле кыска харылзаалыг чугаа тургузар</i> 2.Тыва Республика (сулде, демдээ) <i>С. Сарыг-оолдун «Торээн Тывам» деп шулуун доктаадыр</i> 3.Тыва чурттум делгемнери <i>Дидактиктиг оюн</i> 4.Уругларга башкынын шилип алган тоолун азы чечен чугаазын чугаалап бээр	1.Тоолдарга викторина 2.Тывызык, улегердомактар 3.Узун-тыныш, дурген чугаа 4.Опей ырылар, когудуглер	1.Шагаа-тыва улустун байырлалы <i>Ниити коллективтиг дуржулгага даянып, чугаа тургузар</i> 2.Тыва хеп <i>Харылзаалыг кыска чечен чугаа чогаадыр</i> 3.Тыва чем <i>Харылзаалыг кыска чечен чугаа чогаадыр</i> 4.Тыва оюннар <i>Кажык-биле оюннар</i>
	Март	Апрель	Май
	1.Тыва чогаалчылар 2.Тыва спортсменнер <i>Ниити коллективтиг дуржулгага даянып,</i>	1. «Азырал амытаннар» <i>деп чуруктун сериязын ажыглап тургаи, харылзаалыг чугаа</i>	1 «Маадырларны утпаалынар» деп темага чугаа чорудар 2. Чай. Балык-байлан

Кичээл темалары	«Хуреш» деп темага чугаа тургузар 3. Тыва ыраажылар, тыва ыры херексели Уругнун хууда дуржулгага даянып, «Хоомей» деп темага кыска чечен чугаа тургузар.	тургузар 2. «Дириг амытаннар Уругларга «Дилги чуге кызыл апарганыл?» деп тыва улустун тоолун номчуп бээр 3. Куштар О. Каноолдун «Хоглуг куштар» деп шулуун доктаадыр 4. Кызыл дептер Шудуктер, тывызыктар	А. Шоюн «Балыктар аштай бээр» уругларга номчуп бээр 3. Тыванын аржаансуглары, хемнери, холдери Уругларга С. Сарыг-оолдун «Ойнаар суум» номчуп бээр 4. Торээн черим делгемнери Катаптаашкын Викторина
--------------------	---	---	--

2.4 ШНЧУОАЧ болгаш ог-буле

Уруглар кижизидилгезинге кады ажылдажылга айтырыглары ШНЧУОАЧ-нын кижизидикчи башкыларынын болгаш ог-буле аразында быжыг харылзаа тударынын онзагайы.

Школа назыны четпээн албан черлеринин кижизидикчи башкыларынын болгаш ог-буле аразында быжыг харылзаа тударынын кол принциптери:

- школа назыны четпээн албан черинин ажыл-чорудулгазынын ог-булелерге ажыктарлыг байдалды (ада-ие бурузунге уруунун садикте канчаар озуп, сайзырап турарын коор аргалыг болуп турары);
- школа назыны четпээн албан черлеринин кижизидикчи башкыларнын болгаш ада-иелернин уруглар кижизидилгезинин айтырыгларынга хамаарыштыр чангыс аай негелделии;
- чараш мозу-шынарлыг, узел-бодалынга хамаарыштыр быжыг туруштуг, идепкейжи уругну хевирлээринге уругнун сайзыралын деткииринин

таарымчалыг байдалдарны бичии кижилернин болуунге, ниити коллективке база ог-булеге тургузары;

- уругларнын сайзыралында ниити болгаш хуу шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга хамаарыштыр диагностиктиг ажыл-чорудулганы таарымчалыг, эптиг-чоптуг чорударынын байдалдарны тургузары.

ШНЧУОАЧ-нин башкыларынын кол сорулгазы – ог-булеге, херек апарганда, кижизидилге айтырыгларынга мергежилдиг дуза коргузери, огбулеге деткимчени кадары. Уруглар кижизидилгезинин талазы-биле огбуленин чагыын шын, бедик профессионал мергежилдиг чорудары:

- уругларнын сонuurгалдарын болгаш хереглелдерин сайзырадыры;
- уруг кижизидеринин айтырыгларын шиитпирлээрде ада-иенин хулээлгелерин болгаш харысалгазын ден кууседиринин айтырыгларын чогуумчалыг чорударынын айтырыынга дуза коргузери;
- ог-буледе улуглар болгаш бичиилер – салгалдар аразынын харылзааларын, бот-боттарынын деткииринин аргаларын ажык-чарлыг болдуары;
- ог-буленин уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан улегерин коргузуп, огбулелернин чанчылчаан ёзу-чанчылдарын тургузуп, хевирлээрин деткиири; - уругнун бот-тускайлан сайзыралын билип, деткип, бузурелди коргузуп база хундулээри.

Школа назыны четпээн албан черлеринин кижизидикчи башкыларынын болгаш ог-буле аразында быжыг харылзаа тударынын ажыл-чорудулгазы огбуленин кижигуннеринин хундуткел харылзаалыын быжыглаар:

- ог-буленин кижигуннери, чоок доргул-торелдери улуг назылыг кижилерни, уруглар аразынга хундулеп сагыырынга кижизидери;
- чоннун чанчылдарынга, ыдыктарынга хумагалыг, бедик сузук кылдыр коруп чурттаарын чагыры;
- ог-буленин уруглар кижизидер талазы-биле улегерлиг арга-дуржулгазын оорениринге удур-дедир деткижип ажылдаарынга белен болуру;

- ог-буленин ниити культуразын, ада-иенин талазындан уруг кижизидеринге уругнун сайзыралын психология эртеми-биле холбап билирин деткиири; - хой-ниитинин кижизидилге херээнге ада-иенин идепкейлиг болурун, хойнун санал-оналын дыннап ап чоруурун деткиири;
- уруглар хевирлээринге ада-иенин улегер-чижээ, бичии улустун кижизиг озеринге дот хамаарылгалыг дээрзин база ада-ие хулээлгелерин сагыырынга деткимче коргузери;
- тыва улустун улегер домактарын кижизидилге херээнге чоптуг ажыглап, тыва аас чугаа сайзырадырынын херээн ог-буленин кылдыр коорунге чанчыктылары.

ШНЧУОАЧ нын кижизидикчи башкылары уругларнын сайзыралын экижидер сорулга-биле лг-буле-биле эп-чоптуг, бот-боттарынга бузурелдиг ажылдажылганын байдалынтургузар. Ог-буледебайдалы, уругларынын кадыкшыл, озулдеталазы-биле шиитпирлежип, деткижип болуруга хевирлердээшо.о.

Ада-ие биле кады ажылдажылганын аргаларын ШНЧУОАЧ-га-даа, оон дашкаар-даа байдалдарда кижизидикчи башкылар болгаш оске-даа ажылдакчыларнын тургузуп алыры системниг планнаашкынындан илерээр.

Ада-ие-биле ажыл-чорудулга, ажылдарнын чижек хевирлери

Ада-ие-биле ажылчорудулга	Ажыл-чорудулганын сорулгалары	Ажыл-чорудулганын хевирлери
------------------------------	----------------------------------	--------------------------------

Медээ-аналитиктиг	Уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр огбуленин сонуургалдарын, негелделерин база адаиенин уруглар кижизидер аргадуржулгазынга таарымчалыг салдар коргузери	Социологтуг анкеталар айтырыглар чорудары, «Айтырыг-харыы» булунун ажыдары, Бот хуузунун демдеглел дептери.
Шингээл угланышкынныг	Школа назыны четпээн уруглар ын назы-хар аайы-биле сайзыралынын	- Семинар-практикумнар - Тренингилер - Хуралдар, чанчылчаан

	онзагайларын ада-иеге таныштыары. Уруглар кижизидеринин айтырыгларынга хамаарыштыр херек кырында ажылдар чорударын боттандыары.	хевирден ангыда консультациялар чорудары - Ог-буле оргээзи - Улусчу кижизидилгенин аас чогаалы - Ада-ие театры (аргадуржулга солчулгазы, ог-буленин уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан аргаларынга ундезилээн оюн-коргузуг) - Педагогиктиг номчулгалар
--	---	--

Дыштанылга угланышкынныг	Уругларнын иштики сагыш-сеткилин адаиелернин, кижизидикчи башкыларнын киржилгези-биле деткиири	- Байырлалдар эрттирери - Коргузуглуг делгелге (ада-иелернин болгаш уругларнын ажылдары) - Болгум болгаш секция ажылдары - Демнежилге оргээлери: «Адалар ооредии», «Иелер чагыы», «Кырган-авам, кырганавам аптаразы». - Кадык камгалаарынын неделязы - «Ог-буледе уран номчулга»
Коргузуг, таныштырылга медээлел угланышкынныг		- Тайылбыр-ооредиглиг булуннар: «Ада-иеге суме», «Номчуурун сумеледивис», «Уруглар психологиязы». - «Огбе чагыы». Уруглар кижизидилгезинге хамаарышкан солуннар, журналдар, буклеттер (ШНЧУОАЧ-нин ундурулгелери). - Ажык эжикхуннери (неделязы): Видеоматериалдар коору (уруглар садынга болган болуушкуннар, кичээлдер, байырлалдар азы оон-даа оске ажылдарнын хевирлери),

		Чаа унген номнар таныштырылгазы.
--	--	-------------------------------------

III. ПРОГРАММАНЫН ОРГАНИЗАСТЫГ КЕЗЭЭ

Программанын кууселдезин чорударынга сумелеп турар ооредилге- методиктиг хандырылга

1. Алдын-оол А.Х., Назытпай Г.Т. Школа назыны четпээн уругларнын чугаа сайзырадырынын программазы. – Кызыл, 2008.
2. Бартан Ф.М. Технология обучения русскому языку в старших тувинских группах дошкольных образовательных учреждениях. – Кызыл, 2010.
3. Бичелдей К.А. Поговорим по-тувински (Тывалап чугаалажыылынар) – Кызыл, 2012;
4. Веракса Н.Е., Веракса А.Н. Познавательное развитие в дошкольном детстве: учебное пособие. – М., 2012.
5. Дамба Н.Ч., Саая Л.С., Ооржак Э.К. Школа назыны четпээн уругларнын тыва (торээн) чугаа сайзырадырынын программазы. Кызыл, 2010
6. Дамба Н.Ч. Улустун аас чогаалынын чамдык хевирлери-биле ажылдаарынга методиктиг сумелер. – Кызыл, 2011.
7. Дамчай О.М. Уйнук-оол Е.С. Культура традиционной тувинской семьи. – Кызыл, 2014.
8. Даржай Ш. Аас-кежиин бодарадыыл. – Кызыл, 2017;
9. Дугаржап А.Т. Тыва улустун тывызыктары. – Кызыл, 2011.
10. Деменкова Н.И. Окружающий мир/Хурээлел. Перевод на тувинский язык Л.С. Кара-оол – Кызыл, 2008;
11. Ермолова Л.И. Игры, занятия и упражнения математического содержания. – Иркутск, 2000.
12. Куулар Н.Ш., Монгуш Ш.Ш, Ховалыг В.Ч. Энмек челээш/Радуга-дуга. – Кызыл, 2017.

13. Монгуш Б.М., Допул У.П. Чечен чогаал. Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге номчулгага чижек программа. – Кызыл, 2011.
14. Монгуш К.-Л.Б. Тыва чоннун бурунгу ужурлары. – Кызыл, 2013.
15. Монгуш К.Ш. Бойдус ужуглели. – Кызыл, 2014.
16. Монгуш Б.М. Номчулга ному. – Кызыл, 2015.
17. Орус-оол С.М. Тыва улустун тоолдары. – Кызыл, 2012.
18. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хогжулдези. – Кызыл, 2016.
19. Самбуу И.У. Тувинские народные игры. – Кызыл, 1978.
20. Саая Л.С., Ооржак Н.О., Сат М.К. Ортумак болукке торээн (тыва) чугаа сайзырадылгазы-биле ажыл. – Кызыл, 2011.
21. Сарыг-оол С.А. Мой край – Тува – Москва, 1986.
22. Снегирев Г. Голубая Тува. – Москва, 1989.
23. Уш чуул эртемниг оол. Комикс./ тург. Дембирел С.С. и др. – Кызыл, 2019.
24. Тувинская народная сказка. Ашак, кадай болгаш алдын кушкаш. Кызыл, 2009.
25. Сувакпит О.О., Кара-Куске Ч.К., Монгуш Б.М. Тыва уруглар ясли-садтарынга номчулга ному. – Кызыл, 2001.
26. Уруглар садынга ооредилге болгаш кижизидилге программасы / Авт.сост. Чооду К-К.К, Ч.М.Доржу, З.Ш.Соян, Б.М.Монгуш, А.Х.Алдын-оол. – Кызыл, 1986.
27. Чооду К-К.К. Ырлажылынар, уруглар. – Кызыл, 2012.
28. Чооду К-К.К. Амыдырап оорениилем. – Кызыл, 2007.
29. Чооду К-К.К. Если бы продавались сны. – Кызыл, 2002.
30. Чооду К-К.К. Соок донар бе? – Кызыл, 1977.
31. Шоюн А.С. Салгынчыгаш. Ясли-садик уругларынга номчулга сеткуулу.

32. Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге тыва чугаа сайзырыдылгазынын программазы. – Кызыл, 2010.

Программанын кууседиринге эргежок чугула материал-техниктиг хандырылга

ШНЧУОАЧ-нын кижизидилгелиг, ооредиглиг ажыл-чорудулгазын шынарлыг кууседиринге материал-техниктиг хандырылганын негелде ёзугаар чогуур деннелге турары чугула.

ШНЧУОАЧ уругнун бугу талазы-биле кижиттинеринге таарымчалыг байдалдарны тургузар.

Уругларнын тыва чугаазын сайзырадыр сорулганы чедип алырынга тыва кижинин амыдырал-чуртталгазынга чугула херекдериг-херекселдер, коргузуг материалдары, кичээлдер эрттиреринге таарымчалыг кылдыр дериттинген орээлдер турары албан.

Арыг-силиг сагыырынын негелделеринин кууседиринге Россия Федерациязынын ооредилге болгаш эртем ямазынын 2013 чылдын октябрь 17-де 1155 дугаарлыг «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования» дужаалы кол документ болур.

Уругларнын тыва чугаазынын сайзыралын чедип алырынга ооредиглиг беш адырларнын кичээлдеринин сорулгаларын боттандыраырга таарымчалыг кылдыр кылыр. Уругларны сайзырадыр байдалдарны эптиг болдулар орээлдер назы-хараайы-биле тыва чоннун ниити культуразын таныштыраырга таарыштыр кылдынар.

Тыва чугаа сайзырадыр орээлдерге ийи-уш хардан эгелээш, школа баргыже дээр уругларнын тыва мозу-шынарын чажындан хевирлээринге: амыр-менди ёзулалындан, эвилен-ээлдек, хундулээчел, чугаазы чарт, кадыкшыырак, сонуургак, мерген, холу-буду туттунгур, аваангыр, кежээ, торелзиирек болурунга таарымчалыг коргузуг херекселдери, эт-херексел, ойнаарактар, макеттер дээш оске чууулдер турар.

Амыдыралдын хогжулдезинин аайы-биле тыптып турар чаа уенин ЭОР дериг-херекселдери: телевизор, компьютерлер, ноутбук дээш оон-даа оске этхерекселдер уругларнын делгем сайзырадыр ажил-чорудулгаларга херек.

Кадыынын байдалы кызыгаарлыг уругларга онза кичээнгей турар болгаш оларнын кадыын быжыглап, деткиир ажил-чорудулгага ажыглаар дериг-херекселдер ШНЧУОАЧ-га албан турар дээрзи билдингир.

Ажыглаан литература

1. Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников. – М., 2000.
2. Афонькина Ю.А. Психологическая диагностика к обучению детей 5-7 лет. Электронный ресурс: m.vk.com/topis-940694_30504905.
3. Дамба Н.Ч, Саая Л.С., Ооржак Э.К. Школа назыны четпээн уругларнын тыва (торээн) чугаа сайзырадырынын программазы. – Кызыл, 2010.
4. От рождения до школы. Примерная общеобразовательная программа дошкольного образования (пилотный вариант) / под ред. Н.Е. Вераксы, Т.С. Комаровой, М.А. Васильевой. – М.: МОЗАИКА-СИНТЕЗ, 2014 – 352 с.
5. Примерная основная общеобразовательная программа дошкольного образования «Истоки» / под.ред Л.А. Парамоновой. – М.: ТЦ Сфера, 2013 г.
6. Примерная основная общеобразовательная программа дошкольного образования «Мозаика» / авт.сост. В.Ю. Белькович, Н.В. Гребенкина, И.А. Кильдышева. – МС.: ООО «Русское слово - учебник», 2014. – 464.
7. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Развитие тувинской народной педагогики – Кызыл, 2016. – 224 с.
8. Тэвек А.К. Чеди назын. – Кызыл: Республика типографиязы, 2003. – 60 а.
9. Школа назыны четпээн уруглар ооредилгезинге хамаарышкан ооредилгенин федералдыг куруне стандартын бадылаарынын дугайында (17.10.2013 ч., п. 1155).
10. Уруглар садтарынга ооредилге болгаш кижизидилге программазы. – Кызыл, 1986.
11. Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» (от 29 декабря 2012 года №273-ФЗ, п.1.9.)